

УДК 738-033.6:001.891МФЕ(08)“1950/1965”
DOI <https://doi.org/10.15407/mue2021.20.167>

РАХНО КОСТЯНТИН

доктор історичних наук, старший дослідник, провідний науковий співробітник Науково-дослідного сектору етнографічної (антропологічної) керамології Науково-дослідного інституту керамології Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному (сmt Опішне Полтавського району Полтавської області, Україна). ORCID ID: 0000-0002-0973-3919

RAKHNO KOSTIANTYN

a Doctor of History, a senior researcher, a chief research fellow at the RD Department of Ethnographic (Anthropological) Ceramology of the Research Institute of Ceramology of the National Museum-Reserve of Ukrainian Pottery in Opishnia (an urban-type settlement in Poltava Raion of Poltava Oblast, Ukraine). ORCID ID: 0000-0002-0973-3919

Бібліографічний опис:

Рахно, К. (2021) Малі жанри гончарського фольклору в публікаціях Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії 1950-х – початку 1960-х років. *Матеріали до української етнології*, 20 (23), 167–174.

Rakhno, K. (2021) Small Genres of Pottery Folklore in the Published Works of the Institute of Art Studies, Folklore and Ethnography in the 1950s – Early 1960s. *Materials to Ukrainian Ethnology*, 20 (23), 167–174.

МАЛІ ЖАНРИ ГОНЧАРСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ В ПУБЛІКАЦІЯХ ІНСТИТУТУ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА, ФОЛЬКЛОРУ ТА ЕТНОГРАФІЇ 1950-х – ПОЧАТКУ 1960-х РОКІВ

Анотація / Abstract

Знищення цілого покоління вчених, а також низки профільних установ і організацій, практика замовчування їхніх досягнень та підпорядкування науки ідеології не могли не позначитися негативно на стані керамологічних студій. Після Другої світової війни в українській підрадянській науці став домінувати винятково мистецтвознавчий підхід до вивчення гончарства із властивим для нього трактуванням духовної культури як чогось вторинного, несуттєвого і протиставлянням їй на цьому ґрунті мистецьких, технологічних, суспільних, економічних, біографічних аспектів, яким надавалася перевага. Це призвело до втрати наукових традицій, започаткованих кількома поколіннями етнологів, фольклористів, міфологів, культурологів. Мистецтвознавці-керамологи лише зрідка звертали увагу на ремісничий фольклор, тому було втрачено багато можливостей його дослідити, доки зникали кустарне виробництво та пам'ять про нього. Однак і в цей період, попри всі труднощі, продовжилися збирання й друк фольклорних творів про гончарів, горшковозів, дротарів та гончарні вироби. Завдяки Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР, на чолі якого став голова Спілки письменників УРСР, поет-неокласик, академік АН УРСР Максим Рильський, сформувався коло збирачів фольклору, до якого, крім фахових фольклористів, увійшли педагоги, діячі культури й мистецтва, письменники. Значним успіхом була поява академічної книжкової серії «Українська народна творчість», а також популярної серії «Бібліотека української усної народної творчості», що вводили в обіг нові або раніше недруковані архівні тексти про гончарів, горшковозів, дротарів і глиняні вироби та суттєво збагатили джерельну базу керамологічних студій. Малим формам фольклору, таким, як прислів'я, приказки, загадки про гончарів і гончарне ремесло, приділили увагу Валентина Бобкова, Федір Лавров, Галина Сухобрус, Йосип

та Алла Багмути, Іван Березовський. Ці публікації фразеологізмів і загадок, які наочно засвідчували багатство та невичерпність народної мови, суттєво вплинули на розвиток тогочасної української літератури, зокрема жанру химерної прози.

Ключові слова: гончарство, гончарі, глиняні вироби, прислів'я, приказки, загадки.

Extermination of a whole range of academicians together with a number of specialized institutions and organizations, practice of suppression of their achievements and science submission to the ideology could not help but be affected negatively the state of ceramological studies. After World War II, the Ukrainian Soviet science has been dominated solely by the Art Studies approach to the pottery research with its inherent interpretation of the spiritual culture as something secondary, inconsequential and contrasted to artistic, technological, social, economic, biographical aspects primarily. It has caused the loss of scientific traditions started by several generations of ethnologists, folklorists, mythologists and culturologists. The specialists in Art Studies and Ceramology only occasionally have paid attention to craftsmen folklore, subsequently losing numerous possibilities to study it when handicraft production and memories on it starts to disappear. Still, compilation and publication of folklore works about potters, pottery traders, wirers and earthenware have been continued in spite of all the obstacles. Due to the Institute of Art Studies, Folklore and Ethnography of the Academy of Sciences of the Ukrainian Soviet Socialist Republic chaired by Maksym Rylskyi, the head of the Writers' Union of the Ukrainian SSR, a neoclassical poet, an academician of the AS of the Ukrainian SSR, a circle of folklore collectors has been formed uniting professional folklorists, educational specialists, figures of culture and art, writers. The emergence of the academic book series *Ukrainian Folk Art* and a popular series *Library of the Ukrainian Oral Folklore* is considered as an important success introducing new or previously unpublished archive texts about potters, pottery traders, wirers, earthenware. They have enriched greatly the source base of ceramological studies. Valentyna Bobkova, Fedir Lavrov, Halyna Sukhobrus, Yosyp and Alla Bahmut, Ivan Berezovskyi have paid attention to small forms of folklore such as proverbs, sayings, riddles about potters and pottery craft. These editions of phraseologisms and riddles manifesting richness and inexhaustibility of the folk language have influenced significantly the development of the Ukrainian literature of that time, in particular the genre of bizarre prose.

Keywords: pottery, potters, earthenware, proverbs, sayings, riddles.

Післявоєнний час не в усьому був сприятливим для керамологічних студій. Фізичне винищення радянською тоталітарною системою більшості провідних українських культурологів, етнологів і фольклористів різко зупинило розвиток гуманітарних досліджень в Україні. Теми, над якими працювали репресовані науковці, зокрема і студіювання гончарства, було згорнуто, і ніхто не наслідився взятися за їхнє відновлення. На це впливали як директивне насадження теорії соціалістичного реалізму та марксистських догм, так і певні зміни у світогляді нового покоління вчених, які, будучи інакше вихованими та відірваними від світової фольклористичної й етнографічної літератури, часто не бачили цінності в архаїці. Оскільки мистецтвознавство менше зазнало репресій, то воно активніше розвивалося, й ініціатива в дослідженні гончарного ремесла майже цілковито перейшла до мистецтвознавців. Усі студії з проблем гончарства мали виключно мистецтвознавчий, археологічний, часом мовознавчий характер. Навіть не ставило-

ся питання про те, що гончарне ремесло можна досліджувати якось інакше, аніж у мистецтвознавчій площині.

Водночас потреба в таких дослідженнях явно існувала, позаяк гончарство продовжувало залишатися нібито поза цариною етнографії та фольклористики. Каталогізаторські мистецтвознавчі праці не могли допомогти дослідити існуючий масив фольклорних текстів про гончарів і гончарні вироби. А він продовжував поповнюватися. Під час Другої світової війни Інститут українського фольклору був евакуйований до Уфи й реорганізований у відділ фольклору зведеного Інституту суспільних наук АН УРСР. Щодо мистецтвознавчих досліджень, то їх згодом було поновлено у структурі багатопрофільного Інституту народної творчості та мистецтв АН УРСР, що постав у червні 1942 року на базі цього відділу. До його складу, крім народознавців, увійшли й мистецтвознавці. Спочатку Інститут очолив фольклорист і музикознавець професор Микола Грінченко (1888–1942). Наприкінці 1942 року керівником ева-

куйованого Інституту народної творчості та мистецтв АН УРСР став голова Спілки письменників УРСР, поет-неокласик, академік АН УРСР Максим Рильський (1895–1964), який успадкував від батька, етнографа Тадея Рильського, любов до народної творчості. На два десятиліття саме його світла особистість визначила розвиток цього напрямку української гуманітаристики.

У березні 1944 року Інститут повернувся до Києва й був реорганізований в Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР (далі – ІМФЕ), який отримав також львівське відділення. Високий авторитет зовні лояльного до влади поета-академіка сприяв утвердженню керованої ним гуманітарної багатопрофільної установи, що по волі відновлювала свої функції мистецтвознавчого та народознавчого центру. З 1957 року почав видаватися журнал «Народна творчість та етнографія». Зусиллями М. Рильського було сформовано етнографічне відділення та відділи фондів, образотворчого мистецтва, фольклору, етнографії, музики, кіно, театру, славістики, а також розпочато видання фундаментальної серії «Українська народна творчість», на сторінках томів якої з'являлися й фольклорні твори про гончарів та їхні вироби. Надзвичайно важливо, що після тривалої перерви українські фольклористи відновили діяльність зі збирання й видання народної творчості, що дозволило почасти повернутися до керамологічної тематики в фольклористиці.

Фольклористи повоєнного часу спершу зосереджувалися на такій безпечній і придатній для ідеологічного витлумачення тематиці, як паремії. Валентина Бобкова (1907–1980) – кандидат філологічних наук, дослідниця фольклористичної діяльності Олександра Потебні, працювала науковим співробітником ІМФЕ в роки, коли його очолював М. Рильський. Вона, спільно з відомим дослідником кобзарства, народної сатири та гумору Федором Лавровим (1903–1980), Галиною Сухобрус (1912–1979) та іншими фольклористами виступила упорядником збірки «Українські народні прислів'я та приказки» (1955), витриманої в дусі свого часу, з відповідною передмовою і «радянським» розділом. У цьому виданні глиняним ви-

робам майже не знайшлося місця. Потрапили до нього лише приказки «Не святі горшки ліплять, а прості люди», «Хвалилася кобила, що з возом горшки побилала», «Ні в горшку, ні в мішку», «Чоботи скриплять, а горшки не киплять», «У мене так: хоч рак, та на тарілці», «Глечик пополам – ні тобі, ні нам», «Буває, що й черепок блищить», «Вареники ті самі, та інша макітра», «Добрий борщик, та поганий горщик», «Дурень і в макітрі макогона зломить», а загадка «Круть-верть – в черепочку смерть» опинилася чомусь у підрозділі каламбурів [6, с. 46, 83, 171, 180, 222, 240, 256, 276, 293, 314].

В. Бобкова була також одним із упорядників (спільно з Йосипом Багмутом (1905–1968) і Аллою Багмут (1929–2008)) і автором вступної статті до більшого за обсягом видання «Українські народні прислів'я та приказки: Дожовтневий період» (1963), так само впорядкованого за тематичним принципом. У ньому вдалося уникнути сфальшованого «сучасного» псевдофольклору. Відповідно до назви, у збірнику акцентувалося тяжке життя селян у минулому, їхня бідність: «Ні в горшку, ні в мішку» [7, с. 61, 68], «Є ложка, та в мисці нема», «Є миска, та в мисці нема», «Нащо золота миска, як вона порожня?», «Навіщо й покрішка, коли горщик пустий», «Був би горщик та було б у горщику, а покрішка найдеться!» [7, с. 64, 399], «Прийшов пізно – аж завізно, прийшов рано, так не дано, прийшов по хвилі, вже й миски помили» [7, с. 87]. Згадували й уламки глиняних виробів: «Буває, що й черепок блищить» [7, с. 123], а також «Череп'я довше живе, як цілий посуд» [7, с. 547].

Про гончарство у збірнику мовилося: «Не святі горшки ліплять, а прості люди» [7, с. 95], «Не святі горшки ліплять, а такі ж грішні люди, як ми» [7, с. 279]. Про гончарів і горшковозів сумно жартували: «Е, дожилась голова, довозилася горшків, що нема й покрішки» [7, с. 25].

У прислів'ях і приказках висміювалися чваньки: «Чоботи скриплять, а горшки без сала киплять», «Чоботи скриплять, а горшки не киплять», «Чобіт скрипить, а в горшку тряся кипить» [7, с. 119], «Пишається, як кіт на глині», «Жартуй, глечичок, поки не луснув» [7, с. 125, 767].

Горщик насправді був місткістю: «Що з горшка вибіжить, то не позбираєш» [7,

с. 525], «Що не потрібне, то і в горнець не класти» [7, с. 585]. У горщику готували їжу: «Вари, горщику, борщ, а я з хлопцями погомоню» [7, с. 616]. «Осадила, мов горщик від жару одставила» [7, с. 194]. А от поділити глиняну посудину неможливо: «Глечик пополам – ні тобі, ні нам» [7, с. 709].

Про рідний дім говорили: «Своя хата покрішка», «Мовчок: розбив тато горщок, а мати і два, та ніхто не зна» [7, с. 153]. Але: «Як почнуть робити вікна та одвірки, то остануться порожні миски та тарілки» [7, с. 262].

До розділу про втрати було віднесено прислів'я: «Доти збан воду носить, доки ухо не урветься» [7, с. 199], «Пішов глечик по воду та й голову загубив», «Пішов глечик за водою та й пропав там з головою» [7, с. 635]. У розділі про церкву була приказка: «Піп Євангеліє читає та на тарілку поглядає» [7, с. 220].

Господарювання описували прислів'я і приказки: «А що то? У горщечка голова заболіла?», «Поти збан воду носить, доки ухо не ввірветься; а як ухо ввірветься, то й збан розіб'ється», «Бий, ще батько купить (як що розбили)», «Хоч за копійку, та на тарілку, а за шаг та у відро» [7, с. 262, 302]. Глиняний посуд був справою жінок: «Чоловікові мішок, а бабі – горщок», «Чоловікові мішок, а бабі – черепок» [7, с. 644].

Дурню казали: «Ти тільки знаєш, що з миски та в рот» [7, с. 391]. Характеризували його: «Був з головою, а став з макітрою пустою», «Навіщо й покрішка, коли горщик пустий», «Води збан, а сам пан» [7, с. 113, 391]. Сміялися: «Аршин не сукно, глек не вино, а Саня у нас не робітник» [7, с. 407], «Дурень і в макітрі макогона зломить» [7, с. 390]. Навели упорядники і прислів'я: «Пішов глечик за водою та й пропав там з головою», «Повадився глечик по воду ходить, там йому й головку положить», «Пішов глечик по воду, та й голову загубив» [7, с. 416, 634–635]. Про любителя попоїсти мовили: «Майстер читати, писати і з горшків хватати», «Чистенько коло посуду ходить», «Із нехочу з'їв три миски борщу», «Миска пори не знає: скільки лий, то все буде їсти», «Як не наївся з миски, то з полумиска не налижешся» [7, с. 370, 430, 432, 587, 589], а про язикаго: «З довгим язичком полумиски лизать!» [7, с. 478]. Господиня

стверджувала: «У мене так: хоч рак, та на тарілці» [7, с. 123].

Примовляли: «І добрий борщик, та поганий горщик», «Добрий борщик, та малий горщик» [7, с. 447, 582], «Не криви писка біля чужої миски» [7, с. 486]. Насміхалися: «Вари, горщику, борщ, а я з хлопцями погомоню», «У всякої Домашки свої замашки, одна любить ложки та чашки, а інша – сережки та пряжки», а родинне життя й господарювання характеризували: «Не штука женитися, та треба журитися, треба ложки, треба миски, треба ночов і коліски!», «Як оженився, так зажурився: треба горшка, миски і коліски», «Чоловікові мішок, а бабі – горщок (черепок)», «Кому дрова, тому й тріски; кому горшки, тому й миски», «Не так чоловік мішком, як жінка горшком рознесуть з дому» [7, с. 615–616, 634, 644–645]. Про зустріч людей побутувало прислів'я: «І горщик з горщиком стрівається, як страва вариться», а про частування – примовка: «Щоб було на горілку і на тарілку», «Вип'ємо по череп'яній, щоб не були п'яні» [7, с. 683, 693, 695]. Пояснювали: «Зварили, що в горщик улізло», «До повної миски усі з ложками» [7, с. 582, 586].

Варіанти відомого прислів'я поповнилися ще одним: «Чує кіт у глечуку молоко солодке, та голова не влазить» [7, с. 430]. На купівлю глиняних виробів у гончарів на ярмарках натякала приказка: «Бий посуд – ярмарок скоро» [7, с. 436]. Людську зовнішність описували паремії «Красу на тарілці не краяти», «Краси на тарілці не носять», «Чепурний, як горщик з квашею» [7, с. 568, 570]. Лунав прокльон: «Щоб тобі світ замакітривсь!» [7, с. 734]. Не оминули й сировину гончарного виробництва: «Коли об глину потрешся, того й наберешся», «Всі Мини з глини» [7, с. 705, 776]. Посуд намагалися тримати в чистоті, у разі чого не церемонячись: «Чортзна-що, щоб і посудини не поганило!», «Як чортзна-що не чіпати, то і посуду не запаскудить» [7, с. 336]. Попри те, що у збірці не було точної паспортизації й тлумачення паремій, а їхні джерела вказувалися загальним списком, книга додавала багато нових зразків народної творчості, що показували роль і місце гончарних виробів у традиційному побуті, культурі харчування.

Основне поле дослідницьких інтересів одного з найбільш визначних українських

фольклористів другої половини ХІХ ст., завідувача відділу етнографії ІМФЕ Івана Березовського (1923–1991), шлях якого у науці підтримував М. Рильський [4, с. 410], становили народні казки та загадки. Уклав він і невелику збірку паремій «Вік живи – вік учись: українська народна мудрість» (1961), куди потрапили повчальні сентенції, наприклад, про велику бідність: «В мене три повні комори: в одній вітер, в другій збитий горнець на мак, а третя стоїть так», «До часу горнець воду носить» [1, с. 11, 34]. В академічній серії «Українська народна творчість» він видав том «Загадки» (1962), який супроводжувався фаховою передмовою і примітками та містив чимало нових записів гончарського фольклору. Давня загадка про сонце говорила: «Серед лісу-лісу черепочок жару лежить» [2, с. 48]. У Чоповицькому районі Житомирської області була загадка про сонце, де воно ототожнювалося з тарілкою: «На дерев'яній межі в скляному полі пасеться тарілочка ясна» [2, с. 50].

На Полтавщині про день і ніч розказували: «Котилася тарілочка по крутій горі; прийшла баба чорна на ній жупан чорний, і надворі стало чорно» [2, с. 73].

Глиняні вироби обігрувалися в загадках про горіх: «На горбочку в черепочку ремезові яйці» – з Вінницької області, «У маленькому горщечку смачна каша», – з Донецької області, «Маленький горщечок, та добра кашка» – з колишнього Зміївського повіту [2, с. 101]. У Вінницькій області була загадка про картоплю: «На горбочку в черепочку гензелові яйця» [2, с. 78]. На Дрогобиччині записали загадку про мак: «Стоїть діжка жита, тарілкою накрита» [2, с. 81]. Про дуб і жолуді йшлося в загадці з Київщини: «Батько тисячі синів має, кожному мисочку справляє, а собі ні». Загадка з Полтавщини розповідала: «Ішов чоловік з ліса та найшов колодочку з біса, та найшов два столи, два човни і мисочку з хвостом» [2, с. 102].

Про оборіг і дах у загадці з Миколаївщини говорилося: «З горшка з'їв, а покришки не здійняв» [2, с. 172].

У Таращанському районі Київської області була загадка про людське тіло, що описувала його як низку окремих об'єктів, переважно: «Стоять вила, а на вилах жлукто, а на жлукті горщечок, а в гор-

щечку дві бараболі, а на горщечку густий ліс» [2, с. 145]. У Златопільському районі Кіровоградської області горщичок замінювався макітрою: «Стоїть два стовпи, на стовпах діжа, коло діжі ручка, на діжі макітра, на макітрі ліс, а у лісі є кувіка, що кусає чоловіка» [2, с. 145].

У с. Шестеринці (Лисянського р-ну Черкаської обл.) була записана загадка про материнське молоко: «Що на тарілці не лежало, а кожне їло?». На Полтавщині материнське молоко загадували: «Біле, як лебідь, на тарілці не бувало, ножем не рушено, увесь мир кушав» [2, с. 145].

На Закарпатті знали загадку про людське око: «Маленьке, кругленьке, в черепку грається». Схожа побутовала в с. Савинці (Миргородського р-ну Полтавської обл.): «Під горою в черепочку дзікузійові яйця» [2, с. 150].

У Київській області черепаху загадували: «По лужках, бережках ходить чудо в двох мисках» [2, с. 121], що перегукувалося з легендою про її виникнення.

На Чернігівщині побутовала загадка про рака: «Іде в горщик чорне, а з горщика червоне». На Закарпатті вона звучала як: «Кладуть в горнець – чорніє, а з горшка беруть – червоніє» [2, с. 121].

Загадка зі с. Зятківці (Гайсинського р-ну Вінницької обл.) розказувала про мисник: «Основа соснова, піткання череп'яне» [2, с. 121].

Група загадок про горщик була найчисельнішою. У Таращанському районі Київської області була записана загадка: «Спереду горб і ззаду горб, ніг нема, а замість голови – дірка». У Звенигородському районі Черкаської області про горщик в жару мовили: «Стоїть півень у хліві по коліна у крові». На Київщині побутовала загадка, подібна до записаної Матвієм Номисом: «Годун-годунець, під припичком ночував, усю сім'ю годував; як упав, то й пропав, ніхто кісток не зібрав» [2, с. 190]. У Кіровоградській області знали загадку: «Жив був молдуван, усіх людей годував; як упав, то й пропав, його й піп не ховав» [2, с. 191]. У колишньому Бабанському районі Черкаської області було записано загадку «Небагато жив, багатьох кормив, упав – пропав, ніхто кісток не зібрав» [2, с. 191].

У Дніпропетровській області загадували: «З землі робився, на кружалі вертівся, на огні пікся, на базарі бував, людей

годував; як упав, то й пропав, ніхто не поховав» [2, с. 191]. Побутовував і її варіант: «Із глини робиться, на кружалі вертиться, на базарі продається, селянинові служить; а як умре, то ніхто не поховає» [2, с. 191–192].

У Березанському районі Київської області було зафіксовано таке автобіографічне зізнання горщика: «Був я у копанці, був я у хлопанці, був на пожарі, був на базарі; молодим був – людей годував, а як умер – мої кістки викинули, і собаки не їдять». У с. В'язівка (Городищенського р-ну Черкаської обл.) горщик про себе розповідав: «Був я в кухарів, був я в гончарів, був я в лимарів; упав із лавки, розбився – викинули надвір і кісток собаки не їдять» [2, с. 192].

Про горня в Бабанському районі Черкаської області була загадка: «Всіх годує, а само голодне» [2, с. 192]. На Волині загадували про горщик: «Завше гріється й іншим їсти дає, сам ніколи нічого не їсть». Із Закарпаття походила загадка: «На огні вариться, разом і печеться, але ніхто його не їсть». Про розбитий горщик у Донецькій області записали загадку: «Їхав пан копитан, став, дівчини попитав: “Що за кості лежать, що собаки не їдять?”» [2, с. 192]. «Сім літ воював, на смітті ся поховав», – загадували у с. Зятківці [2, с. 193]. У Коростенському районі Житомирської області загадка «Круть-верть, під припічком смерть» стосувалася горщика [2, с. 193].

На Полтавщині про горщик і рогац знали загадку: «Повзун повзе, розкаряка везе» [2, с. 193, 253]. На Донеччині ці ж предмети подавалися як кінь і вершник: «Сів Ваня на коня, не боїться огня». У Звенигородському районі була схожа загадка: «Сів пан на коня та й поїхав до вогня». Була така про горщик і рогац й у Київській області: «Сів Тиміш на коні та й поїхав у погоні» [2, с. 193]. На Полтавщині горщик, рогац і піч метафоризували також: «Іван-дурачок сів на коня та й поїхав у вогонь» [2, с. 253]. У Звенигородському районі горщик у печі загадувався доволі оригінально: «Цеп цепований, мур муrowаний, а посередині дядько сидить» [2, с. 193].

З Бабанського району походило хитре питання: «Ішла свекруха на поле і каже невістці: «Навари їсти, сама наїжся, дітей нагодуй і щоб горщик супу повен

був». Що зробила невістка? Відповідь: перелила з більшого в менший горщик [2, с. 337]. Не менш дотепним було питання зі с. Шестеринці: «Скільки в горщик влізе води?» Відповідь: повен [2, с. 339].

Макогін у макітрі інтерпретували: «Голе лоша по кошарі гаса». З Полтавської губернії походив давній запис загадки про ці предмети: «Бігла по ярочку в однім чобіточку та все каже: “Гуц, гуц!”». Схожа була у Звенигородському районі: «Ходить хлоп по долині в одній чоботині, на все поле гуп-гуп». З Сумської області була загадка: «Ходить хлопцець по долині у червоній жупанині» [2, с. 254]. Про макітру й макогін у Бабанському районі Черкаської області була загадка: «Скочив хлопчик у городчик – гар, гар, гар!». У с. Катеринопіль тієї ж області записали загадку: «Маленький хлопчик плиг у горщик та й гарчить», а в Златопільському районі Кіровоградської області: «Вскочив хлопчик у городчик і гарчить». У с. Ступичне (до 7 січня 1954 р. Мокрокалігирського р-ну Київської обл., нині – Катеринопільського р-ну Черкаської обл.) вона звучала як: «Вбіг горобчик у городчик та й гарчить» [2, с. 254]. Макогін, макітра й горох у загадці зі с. Зятківці визначалися як родина: «Топтух в лісі, топтушиха в полі, топтушенята в колі, всі сходяться до одної долі». Подібним чином там само описувалися макогін, макітра й мак: «Сосуль з ліса, сосулиха з міста, сосуленята з поля» [2, с. 255]. У Станіславській області ці предмети загадували як: «Качур в лісі, качурка в місті, а качуренята в хаті». Про тертя пшона була загадка: «Тріщить, порощить, між ногами ярмарок». У Катеринополі знали варіант, близький до записаного Іваном Манжурою: «Коло вуха завірюха, а в руках гвалт». У смт Перещепине (Новомосковського р-ну Дніпропетровської обл., з 2000 р. – місто) загадка «Круть-верть, в черепочку смерть» теж позначала макогін, макітра, пшона [2, с. 255].

Обід на столі у Златопільському районі загадували: «Росте чотири дуби, наверх дубів сосна; насеред сосни коноплі; наверх конопель глина; на глині картопля, а в картоплі свиня бродить» [2, с. 160]. У Сумській області знали загадку: «Стоїть дуб серед долу, потім липа на ньому; на липу коноплі стелють, а під дубом

ноги кладуть; на коноплях глина лежить, а на глині м'ясо дріжить». У с. Зятківці вона звучала як: «Стоїть дубина, на дубині соснина, на соснині коноплина, а на коноплинці глина, а в глині ярина, а в ярині свиня». Загадка з Дніпропетровської області оповідала: «Стоїть соснина, на соснині конопля, на коноплі глина, на глині капуста, а в капусті свиня». На Закарпатті загадували: «Земля, на землі дерево, на дереві конопля, на коноплі глина, на глині дар» [2, с. 160].

Миска й ложки, як і в давніших збірниках, були об'єктом численних загадок. Про них у Коростенському районі Житомирської області казали: «Кругом ями всі з киями». У Київській області була схожа загадка: «Кругом ями з батогами». А в Дніпропетровській області миску й ложки загадували: «Всі йдуть з колами до одної ями». На Галичині була записана загадка: «Ходили криваньки коло колебаньки» [2, с. 159]. З міста Павлограда походила загадка про кухоль: «Качка в морі, хвіст на заборі» [2, с. 195]. У Полтавській області про кухоль казали: «Маленьке, кругленьке, всі його цілують», а в Кіровоградській: «Маленький Степанко, всі його цілують». На Полтавщині запитували: «З ким найчастіше цілуєшся?» Відповідь була: з кухлем. Таке ж питання стосувалося кухля зі с. Юр'ївка (Добровеличківського р-ну Кіровоградської обл.): «Що в хаті за поцілуйка?». А в Дніпропетровській області питали: «Кого в хаті всі цілують?» [2, с. 195].

Про каганець у Чернігівській області існувала загадка: «Глиняне поросятко,

мотузяні кишечки, золотий носок» [2, с. 178].

У Сумській області осучаснили давню загадку, прилаштувавши до лампи й гасу: «Хоч круть, хоч верть, дак у черепочку смерть» [2, с. 180].

У Дніпропетровській області загадка «Круть-верть, в черепочку смерть» означала замок [2, с. 202]. У Житомирській області «Круть-верть, під черепочком смерть» загадувався човен [2, с. 268].

Ці ж загадки Іван Березовський повторив у популярних виданнях «Українські загадки» [5, с. 22, 25–26, 86–88, 98] та «Загадки» в серії «Бібліотека усної народної творчості» [3, с. 19, 38, 70–71]. Звичайно ж, поряд із новими й архівними записами у збірках І. Березовського були представлені й передруки з видань його авторитетних попередників – М. Номиса, П. Чубинського, І. Верхратського, А. Онищука та ін.

Завдяки збіркам В. Бобкової та І. Березовського український читач отримав розлогі і зручні для користування антології малих жанрів фольклору, що розкривали багатство української мови, влучність і образність живого народного слова, примушували замислитися над закодованим у них народним світоглядом. Невичерпність і безперервність народної творчості, зокрема й стосовно ремесл і ремісничих виробів, справляла сильне враження і спонукала до подальших досліджень. Слід відзначити, що ці публікації прислів'їв, приказок і загадок суттєво вплинули на розвиток тогочасної української літератури, зокрема жанру химерної прози.

Джерела та література

1. Вік живи – вік учись: українська народна мудрість / упоряд. І. П. Березовський. Київ : Радянська школа, 1961. 131, [5] с.
2. Загадки / упоряд., вступ. стаття та прим. І. П. Березовського. Київ : видавництво АН УРСР, 1962. 512 с.
3. Загадки / упоряд., передм. І. П. Березовського. Київ : Дніпро, 1987. 158, 2 с.
4. Рильський М. Зібрання творів у двадцяти томах. Київ : Наукова думка, 1988. Т. 19. Автобіографічні матеріали. Записні книжки. Листи (1907–1956). 704 с.
5. Українські загадки / упоряд., вступ. стаття І. П. Березовського. Київ : Державне видавництво художньої літератури, 1962. 158 с.
6. Українські народні прислів'я та приказки / упоряд.: В. Бобкова, Ф. Лавров, М. Ліджвой, Г. Сухобрус, Ф. Ткаченко. Київ : видавництво Академії наук Української РСР, 1955. 446 с.
7. Українські народні прислів'я та приказки: Дожовтневий період / упоряд.: В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут; вступ. стаття В. Бобкової. Київ : Державне видавництво художньої літератури, 1963. 793 с.

References

1. BEREZOVS KYI, Ivan (compiler). *Life Is All About Continuous Learning: Ukrainian Folk Lore*. Kyiv: Soviet School Education, 1961, 131 pp. [in Ukrainian].
2. BEREZOVS KYI, Ivan (compiler, preface's author, annotator). *Riddles*. Kyiv: UkrSSR Academy of Sciences Press, 1962, 512 pp. [in Ukrainian].
3. BEREZOVS KYI, Ivan (compiler, preface's author). *Riddles*. Kyiv: Dnipro, 1987, 158 pp. [in Ukrainian].
4. RYLSKYI, Maksym. *Collected Works: in Twenty Volumes*. Kyiv: Scientific Thought, 1988, vol. 19: *Autobiographical Materials. Itinerary Notes. Letters (1907–1956)*, 704 pp. [in Ukrainian].
5. BEREZOVS KYI, Ivan (compiler, preface's author). *Ukrainian Riddles*. Kyiv: Belles-Lettres State Publishing House, 158 pp. [in Ukrainian].
6. BOBKOVA, Viktoriya, Fedir LAVROV, Mariya LADZHVOY, Halyna SUKHOBURUS, F. TKACHENKO (compilers). *Ukrainian Folk Sayings and Proverbs*. Kyiv: Ukrainian SSR's Academy of Sciences Press, 1955, 446 pp. [in Ukrainian].
7. BOBKOVA, Viktoriya, Yosyp BAHMUT, Alla BAHMUT (compilers). *Ukrainian Folk Sayings and Proverbs: Pre-October Period*. Prefaced by Viktoriya BOBKOVA. Kyiv: Belles-Lettres State Publishing House, 1963, 793 pp. [in Ukrainian].

Надійшла / Received 17.05.2021

Рекомендована до друку / Recommended for publishing 03.11.2021